

ברכות הראיה - רשות או חובה?

י"הרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל" -
האם ברכות הללו רשות או חובה?

א) רשות וחסידות בשו"ע

פשטות הלכות ברכות אלו שניתנו בשו"ע שהם למצווה וחובה, ואינן רשות ומידת חסידות. אמנם זעיר פה זעיר שם ירמ השו"ע דרכו מדרך הרמב"ם שאין מביא כמעט מידות חסידות בחיבורו הגדול, אלא את עיקר הדין בלבד, ובחר כן להביא מידות חסידות, כגון: איסור הליכה בקומה זקופה ובגילוי ראש (או"ח סי' ב), איסור מילוי פיו שחוק בעוה"ז (שם, סי' תקס) ועוד.

וברמב"ם גם כתב כן, שלא ילך ת"ח בקומה זקופה (דעות, ה, ח), אך לא הביא את האיסור למלא פיו שחוק. ואיסור גילוי ראש הזכיר רק בהקשר של תפילה (תפילה, ה, ה). אבל מערך הלכות שלם לא מתיישב על הלכ שיהיו נאמרות בגמ' או בשו"ע דרך רשות, אלא הינן- ככל שאר שלחנו המהור- עניינים שבחובה.

ב) ברכות הראיה חובה הן

ודבר מפורש ומבואר הוא בהלכות ברכות הראיה, שכתב השו"ע (רי"ח, ג): "כל אלו הדברים אינם אלא כשרואה אותם משלשים לשלשים יום, ואז הם חובה כמו בפעם ראשונה".

ומקורו ברא"ש ובמזר, שכתבו שברכות אלו תמיד חובה, להוציא משיטת הראב"ד (המובא ברשב"א על משנתינו), שכתב שרק בפעם הראשונה היא חובה, ואח"כ אינן אלא רשות.

כלומר הראב"ד חידש פה דין מיוחד שאחרי פעם ראשונה הוא רשות- משמע דפשיטא להו לכל שאר הראשונים, דברכות אלו הן חובה לכל דבר ועניין, בכל עת ובכל שעה. והדבר מדויק מלשון הגמ' בדף נד ע"א: "אניסא דרכים כולי עלמא מיחייבי לברוכי, אניסא דיחיד - איהו חייב לברוכי".

יתרה מכך: לדעת השו"ע, כל ברכה שאינה חובה- הוא ברכה לבטלה, שכתב המור בס"י כט בעניין ברכה בשעת הסרת התפילין: "ולא יברך אקב"ו לשמור חוקיו כשמסירן, שאין הלכה כבני מערבא שהיו מברכין לשמור חוקיו בשעת הסרתן... וראיתי כתוב על שם רב האי גאון: הרשות בידו אם ירצה לברך מברך. ואני תמה, דודאי כיון שאינו חייב לברך- אם יברך הוא ברכה לבטלה".

והב"י (שם) ניסה לבאר את דברי הגאון, אך לא חלק על העקרון שברכת הרשות היא ברכה לבטלה. והעניין מסתבר, כי אין לאדם רשות לברך "אשר קדשנו במצוותיו וצווננו" אא"כ היא מצווה, וזה הטעם לדעת השו"ע, שאין נשים מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן (סימן תקפ"ט, ו). וממילא, כל ברכה שאין עליה צווי- היא ברכה לבטלה, אחר שאין אנו מצווים ועומדים לברכה. אולם כבר כתבנו שלשו"ע גם בברכת שהחיינו יש דין סב"ל, ויש לבאר אם כן, שגם ללא אמירת "וציונו" אין לנו רשות לנקוט לשון ברכה, אלא מה שאנו מחוייבים בו, אבל דבר רשות לא שייך בנוסח ברכותינו.

יקנה פרי חדש ולא יברך, אך כשכבר קנה-
חייב לברך, ואין הברכה רשות אלא לפני
ראייתו או קנייתו, אך לא לאחר מכן.

וכן נראה מבואר במג"א (סי' רכג), על מ"ש
שם הרמ"א: "ויש שכתבו להקל בברכה זו,
שאינה חובה אלא רשות, ומזה נתפשט שרכים
מקילים באלו הברכות": "פירוש: בברכת
שהחיינו, דאיתא בגמ' שהיא רשות, ולכן
מקילים רבים כיוצא באלו, ואינו נכון, דמאי
דאיתמר- איתמר".

ולא כן כתב הרשב"א בתשובה ח"א, סי' רמה-
מקור הרמ"א הנ"ל: "מסתברא דכל שנולד לו
בן צריך לברך שהחיינו, בין נולדו לו בנים
אחרים או לאו, דהא קיי"ל כלישנא בתרא
דרבי יוחנן דאמר בפרק הרואה (ס ע"א) בין
קנה בתים אחרים בין לא קנה מברך שהחיינו,
אלא שלא ראיתי שנהגו כן אפילו הגדולים
אשר בארץ. ושם עשאוהו רשות כקרא חתא
(עירובין מ:): דכל שאינו בא מזמן לזמן כמועדות
אין מברכין שהחיינו בחובה, ומפני שראיתי
גדולי הדור שלא נהגו לאמרו אני דוחק
כן... ולפי טעם זה, כל אותם שבפרק הרואה
כקנה בלים חדשים, ונפלה לו ירושה מאביו,
וכל אותם הנזכרים שם, דלאו מזמן לזמן אתו,
ולא מצוה אלא במקום הנאה לבד- י"ל דלאו
בחובה אמרו, אלא ברשות" [תשובה זו הובאה
ביתא יוסף בסו"ס רכג]. ויש בדבריו ספק
ולימוד זכות, אך לא קביעה במסמרות, וגם לא
כתבו אלא על שהחיינו- משמע, ששאר
ברכות, כגון ברכות הראיה שדיבר עליהן
הראב"ד- חובה הן.

וכפירושינו מצאתי בספר האשכול (הלכות
ברכת ההודאה, דף לב): "ומאי דאמרינן התם,
דכי אמרינן זמן אקרא חתא רשות הוא- לאו

מאידך, מצינו בהשגות הראב"ד על הרי"ף
בברכות: "וכן בכל ברכות שבמשנה אומר אני
שהם רשות ולא חובה, כההיא דאמרינן
בעירובין: אנא אקרא חתא נמי אמרינן זמן,
ואמר ליה: רשות לא קמיבעיא לי- אלמא כל
הני רשויות הם". וא"א לפרש שכוונתו לרשות
ממש, שהרי ראינו שדעתו בברכת הניסים,
שפעם ראשונה היא חובה, אלא רשות רוצה
לומר שיכול להמנע מללכת לאותם מקומות,
ואין הדבר תלוי אלא ברצונו של אדם, כמו
שחותם דבריו שם: "וכ"ש בברכות הללו,
שהרשות בידו שלא יראה כך ולא יראה כך".
ובכל אופן לא התקבלה דעת הראב"ד להלכה.

וכתוב במג"א ריש סי' ריט: "בכנסת הגדולה
תמה, למה אין הנשים מברכות ברכה זו
[הגומל]? ואי משום דבעי יי- הא דכדיעבד סגי
בלא יי. ולכן תברך בפני איש אחד או בפני
נשים עכ"ל. ואפשר שמנהגן מפני שס"ל
שברכות אלו רשות". ועל כרחק לומר שלא
בא לומר אלא בברכת הגומל, ורק בתור לימוד
זכות, אבל אין הוא מסכים לסברא זו.

והמשנה (שם) אומרת במפורש: "חייב אדם
לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה", הרי
שברכות ההודאה הן ברכות חובה.

ויש להוסיף, שהב"י בסימן רכה כתב: "יודע,
דבסוף פרק בכל מערבין (שם) גרסינן: אמר
רכה: כי הוינא בי רב הונא איבעיא: מהו לומר
זמן בראש השנה וביום הכפורים? כי אתאי בי
רב יהודה אמר: אנא אקרא חתא קאמינא
זמן. אמר ליה: רשות לא קא מיבעיא לי, כי קא
מיבעיא לי חובה, מאי? משמע מהתם שברכת
שהחיינו על פרי המתחדש אינו חובה אלא
רשות, וכמ"ש בשם הרשב"א". וכיוון שכבר
בארנו, שרשות הכוונה שאם לא ירצה לא

מודאי כיון שהוא נהנה, וביטול דעתו ליכא כנ"ל. הרי שגם לדעת החת"ם, רשות אינה לגמרי, אלא תלויה בדעות ותחושות פרטיות.

ג) דעות האחרונים

כתב הרמ"א סי' רכג, א': ויש שכתבו שנהגו להקל בברכה זו שאינה חובה אלא רשות ומזה נתפשט שרבים מקלים באלו הברכות עכ"ל וכבר כתבנו דברי האחרונים ובכללם המשגיב סי"ק ז', שאינו נכון המנהג הנפסד הלזה.

אמנם רבן של כל בני ספרד, הבן איש חי זיע"א נקט לחומרא שלא לברך וזה לשונו פרשת ראה אות ח': "אע"פ שאמרו חכמינו ז"ל ילדה אשתו זכר וכו', לא נהגו לברך ברכה זו ורק נהגו שהאב מברך שהחיינו בשעת המילה וכו' וכן נטה כף החיים סק"ו.

ובבא"ח פרשת עקב הפקיע כמה ברכות משם ומלכות ע"פ המנהג כגון: ברכה על חכמי ישראל, רואה חבירו אחר י"ב חודש או לי יום, הרואה קברי ישראל, ברקים ורעמים, ברכת הקשת למי שרוצה להתחסד, וכן הקל בברכות אלה קיצור שו"ע גנצפריד סימן סי' בעניין ברכת קוף ופיל, כושי ולבקן, חכמי אוה"ע, חיגר, קיטע, סומא, ובברכת ברוך שככה לו בעולמו-כף החיים רכה, סה'. וכך היה מנהג עירם וזמנם ועתה יש להשיב ברכות אלו לעיקר תקנתם ולא לחוש לסב"ל ע"פ כל הפוסקים כולם, כי ספרים הרבה נכתבו ותמיד יתכן שיש פוסק אחרון שמכל מיני טעמים ביטל הברכה ואין זו הדרך להפקיע מאיתנו הברכות, אלא יש ללכת בפשטות ע"פ רוב הפוסקים שמחייבים ברכות אלו ללא תוספת תנאים ופרטים שאינם בדברי הראשונים.

רשות הוא לגמרי, דאי חזי ליה ודאי מברך עליה, אלא רשות הוא דאי בעי חזי ליה ואי בעי לא חזי ליה, ולא פוקי מחובה דלא בעי מיהדר עלויה, ואינה חובה בזמן דראש השנה ויום הכפורים ושאר המועדות". וזה דומה למה שפירשו התוס' בעירובין, שרשות אינה ממש, אלא בשעת הדחק וכדו' לא בעי למיהדר כ"כ עליה".

וכדברי האשכול כתב הברכ"י בשו"י"ב (רכה, דין ג), בשם רבינו חננאל בר שמואל, וסיים: "ומזה מוכח דכשאוכל-חובה לומר זמן. ועמ"ש הרב כנה"ג והרב מג"א, ודוק". הרי שהבין בפשיטות שהי"ב, ו"רשות" עניינו לקנות או לאכול (וע"ע ביוסף אומין, סימן נו), וכ"כ הגהות סמ"ק סי' קנא' וא"ל"ה רבה ס"ק ו'.

וכתב בשו"ת חת"ם (או"ח, סי' נה):

"והנלע"ד מ"ש חז"ל בברכת שהחיינו רשות איננו רשות לברך ברכה לבטלה, אלא כל מי שנהנה בדבר שראוי לברך עליו אסור ליהנות בלא ברכה, אך לזה צריך שיעור וגבול ויש דברים שאפילו יאמר אני נהנה בטלה דעתיה

אצל כל אדם ואסור לו לברך, ויש דברים כגון קרא חדתא [ולהרשב"א כל הני דפרק הרואה] שתולה בדעת כל אדם לפי דעתו: אם נהנה לא בטלה דעתו, ואם אינו נהנה לא יברך והיינו רשות, ומ"מ מי שיודע בעצמו שנהנה אין ברכתו רשות אלא חובה. ואם יודע בעצמו שנהנה ואינו מברך הוא חוטא, ולפי"ז כל דברים שיש ספק בברכת שהחיינו שוב אי"א לומר מי שיודע בעצמו שנהנה אי"א לומר עליו בטלה דעתו אצל כל אדם, ז"א דהרי קמן דבלא"ה ספיקא או פלוגתא הוא, ואם כן לא בטלה דעתו וכיון שנהנה יברך לא מספק אלא

מסקנה: העיקר שברכות המפורטות בפירקין, ברכה, חייב לברכן ואם לאו ביטל תקנת רשות הן לעניין שאין צריך לחזור אחריתו, אך חכמים. במידה וראה מקומות או אירועים המצריכים

מסכת